

KORT OM TID FÖR KONTANTERNA

**Varför politiken måste
ta ansvar för kontanterna**

Björn Eriksson
Kontantupproret 2021

FÖRORD

Sverige är det land i världen där kontantanvändningen har minskat allra mest. Idag beräknas mindre än var tionde köp ske kontant. Under pandemin har trenden gått ännu snabbare eftersom myndigheternas restriktioner begränsat handeln i fysiska butiker. Att betala kontant i en fysisk butik blir alltmer ovanligt och många ställen vill inte heller ta emot kontanter.

Fortsätter utvecklingen kommer Sverige inom några år att vara ett land där kontanter inte längre kan användas. De är tillättna som betalmedel, men blir ändå helt oanvändbara eftersom det inte går att handla med dem.

På senare tid har det folkliga engagemanget mot utvecklingen växt i styrka. Många uppfattar att ”etablissemang” är nonchalanta i kontantfrågan. De styrande bryr sig inte och det leder till ett stort missnöje. Kontanterna är på väg att utvecklas till en fråga om folket mot eliten.

Flera grupper har bildats i sociala medier och de ökar i både engagemang och aktivitet. Butiker som har slutat ta emot kontanter bojkottas. Ställen som välkomnar kontanter lyfts fram som föredömen.

Sveriges hantering av kontantfrågan har även väckt stor förundran i utlandet. För andra länder ter sig vår färd mot ett kontantlöst samhälle som både märklig och riskabel.

I denna skrift tar vi upp kontantfrågan från olika infallsvinklar. Fakta runt kontanterna presenteras. Argumenten från olika sidor lyfts fram och granskas. Slutligen tar vi upp olika modeller och lösningar för att ha kvar kontanterna som betalmedel i Sverige.

Björn Eriksson, ordförande för Kontantupproret

**KONTANT
UPPRORET**

KONTANTERNA FÖRSVINNAR

År 2013 var kontantmängden som allra högst i Sverige. Sedan dess har minskningen av kontanterna gått i snabb takt.

Bankerna och handeln i Sverige har länge uppfattat kontanterna som ett bekymmer. För bankerna är kontanterna endast någonting negativt. Det kostar pengar och innebär en risk för rån. Om alla pengar hanteras digitalt så minskar kostnaderna och möjligheten att tjäna pengar ökar.

För handeln är kontantfrågan en avvägning. Å ena sidan innebär en minskad kontanthantering lägre kostnader för hanteringen och det uppfattas ibland också som en fråga om säkerhet för personalen. Å andra sidan innebär ett stopp för att betala kontant en risk för förlust av kunder. När det gäller handelns kostnader är det också beroende av vad kortföretaget tar betalt för varje transaktion. En kostnad som troligtvis kommer att stiga om inte kontanterna finns som betalningsalternativ.

Förenklat kan situationen beskrivas som att bankerna och handeln har ett gemensamt intresse att minska kontanthanteringen. För handeln är dock en återhållande faktor att det finns en nedsida eftersom de dels riskerar att förlora kunder, dels inte har något alternativ om kortföretagen höjer sina avgifter.

Utvecklingen är ändå tydlig: Mängden kontanter har minskat kraftigt i Sverige och antalet butiker och betalningsställen som endast tillåter digital betalning ökar stadigt.

INFRASTRUKTUREN MONTERAS NED

Infrastrukturen för kontanthanteringen har en grundkostnad i form av depåer, transportmedel, säkerhetssystem och annat. Ansvaret för denna infrastruktur ligger i Sverige på privata aktörer. De tar i sin tur betalt från handeln för denna hantering av kontanter. Detta system får inget offentligt stöd utan kostnaderna bärs av de som använder tjänsterna.

När kontanthantering går ner så ökar kostnaderna för de handlare som fortsätter med kontanter. Det gör att kostnaden stiger och skapar motiv för fler handlare att sluta med kontanterna. Det blir en nedåtgående spiral där kontanthantering till slut upphör.

Men redan innan vi når den punkten kommer de som hanterar kontanterna att lägga ner sin service eftersom det inte går att bedriva sådan verksamhet under en viss volym. Det blir orimligt att transportera för små summor.

Då kommer kontanternas infrastruktur att försvinna. Först på Gotland, som transportmässigt ligger mest avlägset. Därefter i glesbygd i norra Sverige och så småningom i övriga delar av landet.

Utan infrastrukturen har handeln inget val – då finns det inte längre någon möjlighet att hantera kontantbetalningar.

POLITIKEN PASSIV

Politiken betraktade inledningsvis den minskande kontantanvändningen som en rent teknisk fråga. Digitala betalmedel är ett enkelt sätt att hantera pengar och vill handeln och bankerna göra så är det inte politikens sak att lägga hinder i vägen, ansåg de. Dessutom blir det mer effektivt på samhällsnivå när allt sköts digitalt. Fysiska pengatransporter kostar både tid och pengar och om det inte är nödvändigt så är det bara bra om vi slipper. Den inställningen gjorde att politiken under många år lät utvecklingen fortgå utan att ha någon åsikt, än mindre ingripa, mot den.

Att kontanterna har minskat har i vissa politiska kretsar snarast setts som någonting positivt, att det är en effektivisering och modernisering av våra betalningar. En sådan ”modern” inställning gör samtidigt att de som sätter sig emot utvecklingen uppfattas som bakåtsträvare och därför lätt avfärdas. Dessa beslutsfattare har inte velat se nackdelarna och vilka risker som uppstår i ett samhälle utan kontanter.

Den minskade kontanthantering i Sverige har således skett utan några politiska beslut. Politiken har varit en passiv betraktare och sett utvecklingen som naturlig. Till skillnad från de flesta andra länder har Sverige därför fram till nyligen helt saknat lagstiftning kring kontanter.

KONTANTLAGEN 2019

Utvecklingen mot ett kontantlöst samhälle började med tiden skapa allt större oro. Framför allt på landsbygden innebar en minskad kontanthantering stora bekymmer. I en mindre ort finns kanske endast en eller ett par butiker och möjligen ett litet bankkontor. Om dessa inte hanterar kontanter ställs invånarna där utan val.

För den grupp som befinner sig i det som kallas digitalt utanförskap – varav många är äldre på landsbygden – innebär det att om kontanterna försvinner så har de inte längre möjlighet att klara av sin vardag. De ställs då utanför samhället.

Insikten om denna problematik ledde till att riksdagen hösten 2019 för första gången tog ett aktivt beslut om kontanterna i samhället. Lagen föregicks av en utredning som initierats av Riksbankskommittén som med oro sett hur kontanterna i praktiken var på väg att avskaffas, men där ingen såg till konsekvenserna.

Beslutet om den nya lagen, som togs i nästan full politisk enighet i Riksdagen, innebär att bankerna ska vara skyldiga att ta emot kontanter i hela landet. Lagen ger handeln en förbättrad kontantservice och underlättar deras deponering av kassor. Indirekt ger det då konsumenterna bättre möjligheter att betala med kontanter eftersom kassaproblemet minskar för butikerna. Däremot påverkar lagen inte den generella trenden att kontantanvändningen går ner eller att butiker säger nej till att ta emot kontanter.

Lagen innebär dock en viktig sak, nämligen att kontantfrågan till slut hamnade på politikens bord. Det blev nu en fråga om politiskt ansvar att hantera de följder som uppstår ifall kontanterna försvinner. Kontantfrågan var inte längre bara en teknisk eller ekonomisk fråga som skötte sig själv.

KONSEKVENSERNA FÖR OLIKA GRUPPER

Ett kontantlöst samhälle får åtskilliga konsekvenser och följder som många inte tänker på. Den bekvämlighet som vi upplever genom digitala betalningar har en baksida där olika grupper, ofta socialt utsatta, drabbas. Det påverkar även hela vårt samhälle.

Internetstiftelsen beräknar att runt en miljon människor i Sverige idag lever i det som kallas digitalt utanförskap. Alla de människorna drabbas negativt om inte kontanter finns kvar som ett betalningsalternativ. Det är bland annat följande grupper:

- **Äldre.** Många äldre i vårt samhälle har aldrig lärt sig eller vill helt enkelt inte använda digitala lösningar.
- **Boende på landsbygden.** På vissa håll saknas fortfarande fungerande täckning. Den kan också vara så osäker att det inte håller att förlita sig på den.
- **Funktionshindrade.** Vissa personer med funktionshinder/-variationer klarar inte av att hantera kort och andra digitala lösningar. Det kan vara såväl fysiska som kognitiva hinder som gör att de inte kan hantera digitala betalmedel.
- **Socialt utsatta.** Personer som till följd av social utsatthet, exempelvis hemlöshet eller missbruk, inte har eller inte får tillgång till digitala betalmedel.
- **Tidigare dömda.** Personer som finns i brottsregistret och som därför nekas kort. Det kan även gälla personer med betalningsanmärkningar.
- **Nyanlända.** Personer som ännu inte har fått svenska personuppgifter eller bankkonton.
- **Hotade/förföljda.** Personer som till följd av hotbild inte vill använda digitala betalmedel som kan spåras. Det kan exempelvis vara

våldsutsatta kvinnor där partnern kontrollerar deras inköp eller - om de har lyckats fly – inte har möjlighet att använda kort eller telefon då förövaren då kan spåra transaktionerna.

Till dessa kan även läggas **utländska turister**, som normalt inte är i digitalt utanförskap, men som ändå använder kontanter när de reser på grund av kortavgifter, bankers begränsningar och liknande. Att de inte har möjlighet att handla med kontanter när de är i Sverige blir både en ekonomisk förlust och det skadar bilden av vårt land - det uppfattas som ogästvänligt.

Dessutom har de fysiska kontanterna en **pedagogisk funktion**. Det är ingen slump att TV-programmet Lyxfällan använder sig av kontanter i sina hushållsbudgetar. Samma sak gäller barn som får svårt att lära sig pengars värde om de aldrig får använda riktiga pengar. Pengar blir bara en siffra.

När allt fler butiker och serviceställen blir kontantlösa begränsas tillvaron för alla de grupper som beskrivits. Priset för vårt kontantlösa samhälle betalas av människorna som inte längre har möjlighet att sköta sin vardag och leva ett självständigt liv.

Om vi vill att alla ska vara inkluderade i samhället måste kontanterna få finnas kvar. Att vi kan fortsätta använda kontanter blir därför också ytterst en fråga om demokrati.

BEREDSKAPEN FÖRSÄMRAS

Om alla betalningar ska ske digitalt är vårt betalsystem helt beroende av att elektricitet och teknik alltid fungerar. Normalt är detta inget problem och det är relativt sällsynt med större strömavbrott eller samhällskriser av något slag.

Men vad gör vi om något inträffar som slår ut våra digitala betalsystem? Finns då inte kontanterna kvar som alternativ brakar all form av handel samman. Människor kan bli desperata och plundring och våld ligger nära till hands.

Desvärre vet vi att det oväntade kan inträffa. Inte minst har den aktuella pandemin visat hur sårbart vårt samhälle är.

Beredskapsfrågan gäller hur vi klarar oss vid:

- **Strömavbrott**
- **Tekniska avbrott i betalsystemen, datahaverier**
- **Hackerattacker mot banksystem**
- **Naturkatastrofer**
- **Samhällsoro/Sabotage**
- **Krig**

Om vårt digitala betalsystem slås ut och vi inte har kontanter som alternativ så kommer hela samhället att påverkas. I första läget blir det en praktisk fråga hur vi ska kunna betala för varor och tjänster. Nästa läge uppstår om butikerna vägrar lämna ut varor som de inte får betalt för, då kan det övergå i stölder och plundringar. Tredje skedet är att leveranserna uteblir, vilket gör att affärerna snabbt töms och det blir brist på exempelvis livsmedel. Ett fjärde steg blir då en allt större samhällsoro, konflikter och kaos.

Hur snabbt ovanstående scenario inträffar är svårt att säga. Oro har dock en tendens att sprida sig som en löpeld. När pandemin slog till våren 2020 tömdes butikerna på vissa artiklar - redan innan det ens förelåg någon brist.

Vår samhällsberedskap är därför en avgörande fråga när det gäller kontanternas framtid. Utan kontanter gör vi Sverige mer sårbart och vi utsätter oss för risker på ett sätt som andra länder inte gör.

Om kontanter inte används försvinner samtidigt hela den infrastruktur som krävs för att kontanta betalningar ska fungera. Det handlar om handelns kassor, säkra transporter, deponeringsställen och andra rutiner och verktyg som behövs för kontanthantering. Allt detta kommer att avvecklas och en återuppbyggnad kommer att ta tid.

Vi vet att det är lätt att riva ner ett system – men svårare att bygga upp det igen när behoven visar sig. Vi har sett ett antal exempel på det under senare år: Försvarets nedrustning, våra beredskapslager, medicindepåer, vår förmåga att bekämpa större bränder, underhållet av våra järnvägar.

Politiken är på väg att göra samma misstag igen – denna gång i kontantfrågan. När allt är frid och fröjd verkar det onödigt att ha en beredskap. Det kan bli ett väldigt dyrbart pris vi får betala för denna inställning.

INTEGRITETEN FÖRSVINNER

När allt blir digitalt går allt vi köper också att spåra. En annan sida av kontantfrågan blir därför hur det påverkar vår integritet.

Utan kontanter finns ingen möjlighet att undvika att registrera våra betal- och köpvanor. Det blir då möjligt att kartlägga en persons tillvaro och rutiner. För många kanske detta inte spelar någon roll alls. För andra kan det vara en fråga om liv och död.

Att visa sina köpvanor är i många fall helt oproblematiskt. Men det räcker med att fundera över ifall vi vill att andra ska kunna se våra apoteksinköp eller Systembolagsinköp för att det ska börja kännas obehagligt.

För en del stannar inte detta vid en vag obehagskänsla. För de som nämnts ovan – hotade eller förföljda personer – kan det vara livsviktigt att förhindra spårbarhet. Utan möjligheten att använda kontanter blir dessa personer helt beroende av andras hjälp och tjänster.

Integritet handlar med andra ord inte bara om en personlig känsla, utan om att alla medborgare ska ha möjlighet att slippa bli registrerade – deras inköp, vad de gör, var de befinner sig.

Det finns också en annan sida av detta – möjligheten att slippa reklam. När allas köpvanor registreras uppkommer en möjlighet för företag som vill marknadsföra sina produkter. Hur ska vi kunna freda oss mot detta om vi lägger makten över all vår köpdata i händerna på utländska aktörer? Vår integritet försvinner och vi blir måltavlor för all slags reklam.

BROTTEN MINSKAR?

Ett argument som ofta förs fram som ett argument mot kontanter är risken för rån. Det är naturligtvis riktigt att om det inte finns några kontanter så sker heller inga rån av kontanter. En sådan förenklad analys missar då att antalet bedrägerier i stället ökar kraftigt.

Bedrägerier och digitala brott har ökat dramatiskt på senare år enligt siffror från både Polisen och BRÅ. Bedrägeribrotten är oerhört svåra att klara upp och konsekvenserna kan vara minst lika stora som vid ett rån.

- Utsätts man för ett rån försvinner det som finns i plånboken. Vid ett bedrägeri kan man bli av med alla sina besparingar.
- Idag finns det säkra kassasystem och tekniska lösningar som minskar rånrisken.
- Det blir mer kostsamt för samhället med bedrägerier eftersom beloppen är större.
- De kriminella som ägnar sig åt dessa bedrägerier får större förtjänster och blir mer systemhotande.

Till detta ska läggas att det blir märkligt om vi ska utforma vårt samhälles betalsystem utifrån vad kriminaliteten sätter för ramar. Borde inte samhällets första åtgärd vara att gripa och få bukt med brottslingarna, snarare än att försvåra tillvaron för vanliga människor?

LAGSTIFTNING I ANDRA LÄNDER

Hur ser då kontantfrågan ut i andra länder? Hur kommer det sig att kontanter är ett självklart betalmedel i våra grannländer – är de inte lika smarta som oss, eller?

När vi undersökt detta ser vi att det finns en helt annan medvetenhet om kontanternas betydelse i andra länder. I alla våra grannländer finns

det lagar eller andra regelverk som anger att kontanterna ska gälla som betalmedel. Utgångspunkten i frågan om kontanter är vad vanliga människor behöver för att sköta sin vardag, inte vad som är effektivt eller vad olika särintressen önskar.

Norge och Danmark har lagar som säger att handeln är skyldig att ta emot kontanter. Det finns vissa undantag där det är svårt att hantera kontanter och i Danmark har de även ett undantag kl 22 – 06 för att minska rånriskerna.

EU har en uttalad kontantstrategi som säger att kontanter är en fråga om att alla människor ska vara inkluderade och därför ska kontanter kunna användas.

I Finland har deras riksbank utfärdat riktlinjer till handeln som säger att kontanter alltid ska kunna användas för samhällsviktiga varor och tjänster.

Genom att den politiska nivån i våra grannländer har tagit ett större ansvar för kontanterna har kontantfrågan inte heller blivit ett problem för dem på samma sätt som här i Sverige. Kort används också i större eller mindre utsträckning, men kontanter finns alltid som ett självklart alternativ.

UTREDNINGEN

I slutet av 2020 tillsatte regeringen en utredning som ska utreda framtidens betalmarknad. I utredningen som leds av Anna Kinberg Batra, tidigare partiledare för Moderaterna, ingår frågan om kontanterna.

Utredningen blir en chans för Sverige att precis som i våra grannländer ta tag i kontantfrågan och se till att de får finnas kvar. Utredningen är enormt viktig för kontanterna och det blir tydligt att det är den politiska nivån som måste agera.

Ett problem är dock att utredningen fick ett extremt långt uppdrag. Inte förrän i november 2022 ska den presentera sina förslag.

Kontantfrågan kan inte vänta ända tills dess. Vi behöver få ett regelverk på plats tidigare, annars riskerar vi att kontanterna hamnar på en så kritiskt låg nivå att infrastrukturen runt dem släcks ned. Då försvinner kontanterna helt, vare sig vi vill det eller inte.

Det vore märkligt om Sverige som det enda landet i världen skulle låta kontanterna försvinna. Det är ett experiment som ingen vet konsekvenserna av. Ett vågspel med vårt lands beredskap och där sköra och utsatta människor får betala det högsta priset.

Är det verkligen det vi vill ska ske?

LÖSNINGAR

Vi ser huvudsakligen två vägar för att rädda kontanterna i Sverige:

1. Ställ krav på handeln att ta emot kontanter

Precis som i Norge och Danmark kan man göra undantag där det inte är lämpligt med kontanthantering. Handeln måste också ta ett samhällsansvar och se till att alla inkluderas. De kontantstopp som många butiker infört är i praktiken en form av diskriminering som borde ifrågasättas, både politiskt och juridiskt.

2. Säkra kontanternas infrastruktur

För att kontanthantering ska fungera krävs en infrastruktur i form av transporter, säkerhet, depåer och annat. I Sverige är det huvudsakligen handeln som bekostar denna infrastruktur, vilket gör att de uppfattar kontanthantering som kostsam. Denna infrastruktur bör i stället vara ett offentligt ansvar, inte minst mot bakgrund av de beredskapsskäl som diskuterats ovan. Då minskar handelns kostnader och de deras incitament att ta emot kontantbetalningar ökar.

AVSLUTNING

I denna skrift, den fjärde i serien om kontanterna i Sverige, så har vi berättat om hur kontantfrågan nu är i ett kritiskt läge. Om inget sker kommer kontanterna att vara avvecklade inom några få år. Vissa tycker det är bra och något positivt. Vi ser enorma risker, både för oss som land och i form av sociala konsekvenser.

Nu är det upp till politiska beslutsfattare och den pågående utredningen att hantera frågan. Om inte annat är det viktigt att tillmötesgå alla de människor som engagerat sig för att kontanterna ska finnas kvar i Sverige.

Vi på Kontantupproret fortsätter vårt arbete.

Kontantfrågan har utvecklats till en demokratisk fråga. Alla invånare måste bli inkluderade och ha möjlighet att hantera sina betalningar. Hur ser vi till att kontanterna går att använda överallt och vem ska ansvara över beslutet? De frågorna ställer sig Björn Eriksson, ordförande för Kontantupproret, som i den här skriften reder ut varför kontanterna är så viktiga och ger förslag på åtgärder för hur frågan ska lösas.